

Paperittoman siirtolaisen kaksinkertainen poissaolo

Talvikki Ahonen

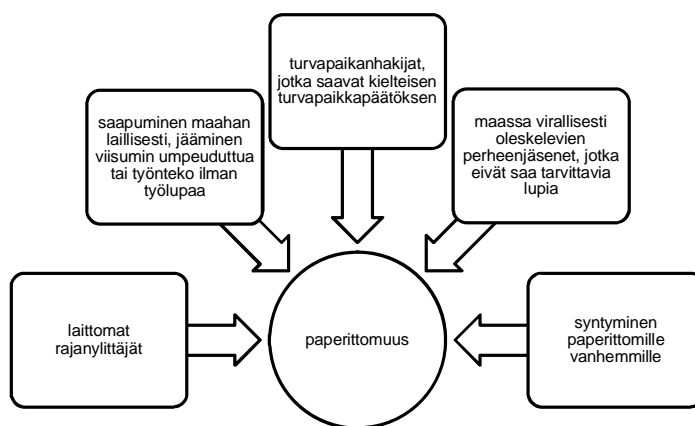
Johdanto

Kun sanot “paperiton”, sanot “yhteiskunnan ulkopuolella”. Itse asiassa yhteiskunta katsoo lävitsesi, sinulla ei ole identiteettiä, et suunnittele [tulevaisuutta]. Se on vaikeaa, olla erillään yhteiskunnasta.¹

Paperiton siirtolaisuus merkitsee jo käsitteellisesti yhteiskunnan ulkopuolella olemista. Paperittomuuteen kuuluu näkymättömyys yhteiskunnassa, tunnistamattomaksi jääminen ja ajallisen horisontin katkeaminen. Paperittomasta tulee oikeudettoman asemansa vuoksi poissaoleva siinä yhteiskunnassa, jossa hän elää. Poissaolo yhteiskunnassa ei kuitenkaan liity ainoastaan siihen yhteiskuntaan, jossa paperiton fyysisesti elää, vaan sijattomuus leimaa myös suhdetta lähtömaahan. Tarkastelen tässä artikkelissa paperitonta siirtolaisuutta Abdelmalek Sayadin *kaksinkertaisen poissaolon* käsitteen kautta. Kaksinkertainen poissaolo merkitsee sijattomuutta samanaikaisesti kahdessa eri maassa: maastamuuton maassa ja maahanmuuton maassa. Se on rajalla olemista, osattomuutta ja paikattomuutta.

¹ *Because when we you say undocumented, you say outside the society, actually the society looks through you, you have no identity, you're not planning [the future], that's difficult, that you're separate from the society.*

Paperiton siirtolainen on henkilö, jolla ei ole henkilöpapereita tai oleskelulupaa tai kumpaakaan siinä maassa, jossa hän oleskelee. Paperittoman arkea leimaa prekaari eli epävakaa, turvaton ja toisista riippuvainen asema yhteiskunnassa. Paperittomana siirtolainen päätyy usein työskentelemään harmaan talouden työpaikoille, joilla työntekijän oikeuksia ei ole. Käytännössä paperittoman oikeudetonta asemaa yhteiskunnassa voi hyväksikäyttää kuka tahansa, joka on tietoinen paperittoman tilasta. Myös paperittoman henkilökohtaiset ihmissuhteet voivat hierarkisoitua siten, että paperiton jää sosiaalisissa suhteissaan toisten armoille tai päätyy eri tavoin riistetyksi. Hyvinvointivaltion palvelut, esimerkiksi terveydenhuolto ja sosiaaliturva, ovat paperittoman ulottumattomissa. Julkisilla paikoilla liikkumiseen kuuluu jatkuva kiinnijäämisen, säilöönoton ja karkotuksen riski. Arjen jatkuvuuden epävarmuus estää tulevaisuuden suunnittelun. (Könönen 2009; Schierup, Hansen & Castles 2006, 187–188; ks. myös Suoranta 2011, 42–50.)

Kuvio 1. Väylät paperittomuuteen

Kuvio 1 kuvaa väyliä, jotka voivat johtaa paperittomuuteen. Tavallisin väylä on turvapaikanhakijan päätyminen paperittomaksi kielteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen. Kaikki kielteisen päätöksen saaneista eivät halua tai voi palata lähtömaahansa. Valtaosa paperittomista

saapuu maahan laillisesti, mutta myös laittomat rajanylitykset ovat mahdollisia. Laillisen ja laittoman maahanmuuton erittely toisistaan kuvaa kuitenkin osaltaan maahanmuuttopolitiikan mielivaltaisuutta: esimerkiksi turvapaikan hakeminen ei ole koskaan laitonta – riippumatta siitä, kuinka turvapaikanhakija on maahan saapunut. Paperittomiksi voivat myös päätyä maassa laillisesti oleskelevat, jotka eivät saa uusittua tarvittavia lupia. Syynä voi olla esimerkiksi se, että he eivät pysty todistamaan työssäoloaan, jos he työskentelevät harmaan talouden työpaikoilla. On myös mahdollista päätyä paperittomaksi, vaikka ei olisi koskaan muuttanut minnekään: tämä voi olla paperittomille vanhemmille syntyvien lasten tilanne. Myös esimerkiksi perheenyhdistämisen tiukentuneet vaatimukset vaikuttavat suoraan paperittomien lukumäärään. (Clandestino project 2009, 47–48, 70; Schierup ym. 2006, 42; Könönen 2009, 109.)

Paperittomuus on noussut vähitellen tutkimuksen kohteeksi valtiorajojen kontrollien tiukentumisen myötä. Paperittomuudesta on tehty joitakin kvantitatiivisia väestötieteellisiä tutkimuksia (ks. esim. Clandestino project 2009, 10). Kuitenkin luotettavan tilastollisen tiedon kerääminen on haastavaa. Valtiot saattavat myös kerätä tilastotietoja, joita ei kuitenkaan haluta tuoda julkisiksi (Cornelisse 2010, 7). Laadullisia menetelmiä paperittomuuden tutkimuksessa on hyödynnetty vähän (De Genova 2002, 421). Suomessa paperittomuus on noussut laajemman kiinnostuksen kohteeksi vasta viime vuosina. Suomalaisessa kirjallisuudessa esillä ovat vahvasti myös paperittomien henkilökohtaiset kokemukset (ks. esim. Viitanen & Tähjä 2010; Suoranta 2010). Akateemista tutkimusta paperittomuudesta Suomessa on vielä toistaiseksi vähän (ks. kuitenkin esim. Könönen 2012). Tämä artikkeli pohjautuu paperittoman siirtolaisen kansalaisuutta käsitelleeseen pro gradu -tutkielmaani. Tarkastelin tutkielmassa paperittomien jäsenyyttä ja osallisuutta yhteiskunnassa kansalaisuuden näkökulmasta. Tutkimusmenetelmänä käytin puolistrukturoitua teemahaastattelua. Havaitsin, että haastateltavien puheessa tuli esille voimakkaasti sekä suhde nykyiseen asuinmaahan että entiseen kotimaahan. Tässä artikkelissa olen analysoinut aineiston uudelleen Abdelmalek Sayadin käyttämän käsitteistön valossa.

Abdelmalek Sayad (1933–1998) oli algerianranskalainen sosiologi. Hänen keskeinen vaatimuksensa oli se, että siirtolaisuutta tulisi tarkastella sekä maahanmuuton että maastamuuton näkökulmasta. Sayadin teoreettinen tulkinta ja käsitteistö tarjoavat analyttisiä välineitä myös paperittomuuden tarkasteluun, koska paperitonta siirtolaisuutta tulisi tarkastella ennemmin osana laajempaa siirtolaisuuden kokonaiskuvaa kuin ”ilmiönä itsessään”. Paperittomuus ei olekaan itsestään syntyvää tai sattumanvaraista, vaan yhteiskunnalliset tekijät tuottavat paperittomia (De Genova 2002, 424). Yhteiskunnalliset tekijät voivat tarkoittaa esimerkiksi yhteiskunnallisia muutoksia, kuten Jugoslavian hajoamista 1990-luvun alkupuolella, jonka seurauksena turvapaikanhakijoiden ja paperittomien lukumäärä Euroopassa kasvoi voimakkaasti. Toisaalta eri siirtolaiskategorioiden lukumääriin vaikuttavat suoraan myös muutokset esimerkiksi maahanmuuttoa koskevassa lainsäädännössä. (Schierup ym. 2006, 30, 32; Könönen 2012.) Vaikuttavat tekijät liittyvät siis sekä lähtö- että kohdemaiden yhteiskuntiin. Sosiaalipedagogiikka toiminnallisena ja yhteiskuntakriittisenä tieteenalana kykenee kyseenalaistamaan niitä ulossulkemisen keinoja, joiden kautta paperittomista on tullut uusi länsimaalainen prekariaatti.

Tutkimusmenetelmä, aineisto ja analyysi

Paperittomuus on haastava tutkimusaihe. Luonnollisesti on vaikea tavoittaa tutkittavia, joita ei virallisesti ole olemassa ja jotka joutuvat elämään jatkuvassa paljastumisen ja kiinnijäämisen pelossa. Toisaalta aihepiirin tutkimisen haastavuus kuvastaa myös tutkimuksen tarpeellisuutta ja yhteiskunnallista merkitystä. Arka tutkimusaihe vaatii erityistä huomion kiinnittämistä tutkimuseettisiin kysymyksiin.

Aineistonkeruu

Artikkelin aineisto on toinen osa paperittomien siirtolaisten kansalaisuutta tarkastelevaa pro gradu -tutkielmaani varten keräämästäni aineistosta. Aineisto käsittää neljä vuosina 2012–2013 Suomessa ja

Alankomaissa tekemääni paperittoman siirtolaisen teemahaastattelua. Haastattelujen kesto vaihteli 41 minuutista 81 minuuttiin. Litteroitujen haastattelujen sivumäärä on yhteenlaskettuna 69 (Times New Roman, fonttikoko 12, riviväli 1,5). Tutkimusmenetelmänä käytin puolistrukturoitua teemahaastattelua. Kiinnostukseni kohteena olivat haastateltavien ajatukset, tunteet ja kokemukset, joiden perusteella voi pohtia myös paperittomuuteen yleisesti liittyviä teemoja. Teemahaastattelun valintaan vaikutti osaltaan myös se, että kirjallisuutta paperittomuudesta on toistaiseksi vähän. Haastattelumenetelmä salli sen, että haastateltavat saattoivat itse nostaa esiin keskeisinä pitämiään aiheita.

Haastateltavat olivat statukseltaan entisiä tai silloisia paperittomia. Haastateltavien tavoittaminen tapahtui yksittäisten kontaktien avulla. Kaikki haastateltavat olivat miehiä. Alkuperäinen haastattelukieli oli englanti. Tekstissä esitetyt haastattelusitaatit olen vapaasti kääntänyt sanatarkkuudella litteroidusta haastatteluaineistosta. Alkuperäiset haastattelukatkelmat ovat luettavissa alaviitteistä. Paperittomat ovat poikkeuksellisen haavoittuvainen ihmisryhmä, minkä vuoksi tutkimukseen liittyvät eettiset kysymykset nousevat erityisen tärkeiksi. Haastateltavien anonymiteetin suojan vuoksi en ole käyttänyt haastattelusitaateissa tunnisteita. Erisnimet olen muuttanut yleisiksi kategorioksi ja merkinnyt ne [hakasulkein]. Hakasulkeita olen käyttänyt myös täsmentämään haastateltavien puhetta.

Aineiston analyysi

Aineiston analyysissä olen soveltanut konstruktivistista grounded theorya. Konstruktivistisuus ilmenee siinä lähtöolettamuksessa, että haastattelija ja haastateltava yhdessä rakentavat (konstruoivat) aineiston (Charmaz 2002, 678; Luomanen 2010, 352–353). Aineiston analyysi jakaantuu kolmeen vaiheeseen, jotka ovat avoin koodaus, pitkittäiskoodaus ja valikoiva koodaus. Koodauksen kolme vaihetta tapahtuvat käytännössä suurelta osin samanaikaisesti (Luomanen 2010, 366). Analyysissä liikutaan siis joustavasti avoimen, pitkittäisen ja valikoivan koodauksen välimaastossa. Analyysissä haetaan yhdenmukaisuuksia, mutta samanaikaisesti myös poikkeavuuksien tarkas-

telu ja analyysi on tärkeää (Luomanen 2010, 362). Aineisto saattaa myös vastata kysymyksiin siitä, minkä olosuhteiden vallitessa tietyt tapahtumat esiintyvät (Strauss & Corbin 1998, 130–131). Tällä tavoin aineistosta voidaan johtaa kategorioiden välisiä suhteita ja syy-yhteyksiä.

Ensimmäisessä, avoimen koodauksen vaiheessa nostin aineistosta tutkimusongelmien kannalta keskeisiä merkityskokonaisuuksia eli kategorioita. Avoimen koodauksen tarkoitus on käsitteellistää aineistoa helpommin hallittavaksi kokonaisuudeksi. Pitkittäiskoodauksessa nivoin avoimen koodauksen kategoriat yhteen abstraktimman kategorian ja sen alakategorioiden kautta. Osa koodeista nousee abstrakteimmiksi ja toisia kategorioita sisältäviksi sillä perusteella, että niillä on kyky selittää ilmiötä laajemmin (Strauss & Corbin 1998, 113). Analyysissa avoimiksi koodeiksi nousivat esimerkiksi ”prekaari työ” ja ”oikeudelliset tilat”. Pitkittäiskoodit olivat käsitteellisesti hieman laajempia kuten ”rajankäynti” ja ”ulkopuolisuus/osallisuus”. Pitkittäiskoodauksessa nivotaan yhteen avoimessa koodauksessa esiin nostettuja kategorioita siten, että pyritään hahmottamaan kategorioiden välisiä suhteita ja vuorovaikutuksia. Toisin sanoen pyrkimyksenä on luoda laajempi konteksti, jossa merkitykselliset kategoriat toimivat. (Luomanen 2010, 356, 359; Strauss & Corbin 1998, 106.) Aineisto rakentuu uudelleen, kun aineistosta nostetaan kategoria ja sen suhteet erilaisiin alakategorioihin. Pitkittäiskoodauksen tarkoitus on siis myös luoda hierarkioita kategorioiden välille. (Luomanen 2010; Strauss & Corbin 1998, 123–142.) Koodauksen kolmannessa vaiheessa siirytään valikoivaan koodaukseen. Valikoivassa koodauksessa pyritään liittämään tehdyt havainnot systemaattisesti yhteen.

Paperittomuus kansakunnan rajojen kyseenalaistajana

Siirtolaisuus haastaa vallitsevan yhteiskunnallisen järjestyksen aiheuttamalla murtuman niin poliittiseen, taloudelliseen, sosiaaliseen, kulttuuriseen kuin moraaliseenkin järjestykseen. Kategoriat,

joiden kautta siirtolaisuutta tarkastellaan, ovat kansallisia ja myös kansallismielisiä kategorioita (Sayad 2004, 88, 278; ks. myös Kymlicka 2003). Ne ovat historiallisesti ja sosiaalisesti rakentuneita, mutta ne myös itsessään luovat sosiaalista todellisuutta. Sayadin mukaan maahanmuutto onkin keskeisiä ilmiöitä itse valtion määrittelyssä, koska se konstituoii kansallisvaltion rajat. Kansallisvaltiosta on syntynyt ensisijainen ja usein tiedostamaton poliittisen ymmärryksen jäsentäjä. Siirtolaiset, jotka kantavat mukanaan henkilökohtaista historiaansa, edustavat samalla myös valtioiden välisiä suhteita ja kyseenalaistavat valtioiden, kansallisvaltioiden ja kansakuntien rajoja. (Saada 2000, 40.) Paperittomat, joiden oleskelu maassa on epävirallista, kyseenalaistavat juridisen asemansa poikkeuksellisuuden vuoksi osallisuuden rajoja erityisen voimakkaasti.

Vaikka siirtolaisuutta on ollut aina, valtiorajojen kontrolli on muuttunut keskeiseksi vasta 1900-luvulla. Kontrollien kautta luotiin tuohon aikaan myös siirtolaisen ja pakolaisen sosiaaliset kategoriat (Malkki 2012, 85; Sassen 1999, 78). Hyvinvointiyhteiskuntien syntyminen oli alkusysäys kansalaisten ja ei-kansalaisten välisen rajan määrittelemiselle. Kansalaisen asemaan kuului sosiaalisia ja poliittisia oikeuksia, joiden ulkopuolelle ei-kansalaiset jätettiin. (Ks. Guild 2009, 29.) Myös kansalliset identiteetit luotiin välineiksi, joilla eroteltiin kansalaiset muukalaisista (Cornelisse 2010, 169). Ennen hyvinvointiyhteiskuntien muodostumista vallalla oli maahanmuuton ns. *laissez-faire* -politiikka, jossa vierastyöläisten liikkumista säätelivät pääasiallisesti markkinavoimat. Rajojen hallinnan historiallisista muutoksista johtuen myös paperittomuus on ilmiönä siinä mielessä uusi, että aiemmin sillä ei ollut nykyaikaista merkitystä valtiolle eikä siten itse siirtolaisellekaan. Siirtolaisuuden muuttuminen enenevässä määrin hallinnalliseksi ilmiöksi on johtanut myös erilaisten siirtolaisien kategorioiden syntyyn.

Valtiot ovat reagoineet paperittomiin siirtolaisiin eri tavoin. Esimerkiksi Euroopan sisällä valtiot ovat olleet kiinnostuneempia siirtolaisuuden vaikutuksista talouteen kuin mahdollisista turvallisuuteen liittyvistä uhkista (Guild 2009, 52–53, 66–67; ks. myös Schierup ym. 2006, 42). Mikäli siirtolaisuus on valtioille hyödyllistä tai jos maahan-

muuttoon liittyvät järjestelmät ovat ylikuormittuneet, valtiot ovat saattaneet jättää paperittoman siirtolaisuuden huomiotta. Toisaalta valtiot ovat myös kriminalisoineet paperitonta siirtolaisuutta. Siirtolaisuuden kontrollien taustalla ei ole rajojen sulkeminen tai siirtolaisten ottaminen yhteiskunnan jäseniksi, vaan halvan ja prekaarin työvoiman sisällyttäminen työmarkkinoille sen pimeäksi muuttamisen kautta (Rigo 2009, 70). Esimerkiksi Yhdysvaltain, Japanin, Malesian ja Etelä-Euroopan maiden hallitukset ovat hiljaisesti sallineet paperittoman ja oikeudettoman työvoiman liikkumisen (Castles & Miller 2009, 306; Schierup ym. 2006, 41). Paperittomien siirtolaisuus on nimenomaan erityisesti työvoiman siirtolaisuutta (De Genova 2002, 423). Paperittomuus ei kuitenkaan ole pelkästään valtioon liittyvä kysymys, vaan myös kansalaisyhteiskunnan toimijat työskentelevät aktiivisesti paperittomien parissa (ks. Statham 2003, 168).

Poliittisen järjestyksen vuoksi valtio tunnistaa ainoastaan kaksi olemassaolon tapaa. Ensimmäinen on ilmiselvä, kyseenalaistamaton luonnollisen kansalaisen asema. Toinen on puolestaan poikkeuksellinen, lähtökohtaisesti lainvastainen ”kansallista ortodoksisuutta” haastava siirtolaisen asema, joka vaatii intensiivisen ja jatkuvan legitimoinnin prosessin. (Sayad 2004, 225.) Paperittomien laillistamiseen liittyy siis periaatteellinen ongelma: laillistaminen perustuu tietyille kriteeristöille, joka paperittoman tulee täyttää. Kriteereinä voi olla varallisuus, integraation aste, perhesiteet, kotimaa tai oleskelun kesto. Näillä mekanismeilla tuotetaan vähemmän ja enemmän toivottujen siirtolaisten kategorioita. (Nyers 2008, 172.) Kategoriat ja niiden rajat konkretisoituvat siirtolaisten päivittäisessä elämässä. Sayadin keskeinen vaatimus oli, että siirtolaisuus tulisi ymmärtää enemmän valtioiden välisten historiallisten suhteiden kautta kuin ainoastaan sisäpoliittisena kysymyksenä maahanmuutosta. Jokainen siirtolainen kantaa mukanaan ja ilmentää henkilökohtaisessa elämässään ja kokemusmaailmassaan valtioiden välisiä valtasuhteita ja nationalistisia hierarkioita, minkä vuoksi maahanmuuttoa ei voida ymmärtää ilman maastamuuttoa. (Bourdieu & Wacquant 2000, 175.)

Siirtolaisuusdiskurssien kritiikki

Abdelmalek Sayadin henkilökohtainen siirtolaistausta tulee esille sekä hänen käyttämässään käsitteissä että hänen aiemmalle siirtolaisuustutkimukselle esittämässään kritiikissä. Erityisesti Sayad kritisoi tutkimuksen *etnosentrisyyttä* ja *legalismia*. Sayadin mukaan tutkimuksen keskittyessä maahanmuuttoon – huomioimatta sitä, että maahanmuuttajan täytyy olla ensin maastamuuttaja – voidaan siirtolaisuutta ymmärtää vain puolittaisesti. Tätä tarkoittaa tutkimuksen etnosentrisyys. Kun esimerkiksi todetaan, että turvapaikkajärjestelmästä on tullut siirtolaisten pääasiallinen reitti ”maailman periferiasta eurooppalaiseen ytimeen” (Statham 2003, 164), todetaan samalla implisiittisesti etnosentrisen näkökulma, josta siirtolaisuutta tarkastellaan. ”Periferia” määrittyy ”ytimestä” käsin, ja samalla perifeerisyys leimaa myös ihmistä, joka liikkuu kohti mainittua ydintä. Legalismi puolestaan viittaa siihen, että siirtolaisuus on perinteisesti palautettu kansallisen ja kansainvälisen oikeuden termeihin. Sayadin mukaan legalismi jättää varjoonsa siirtolaisen sosiaalisen statuksen, joka ei kuitenkaan tyhjene oikeudelliseen statukseen. (Saada 2000, 33; Sayad 2004, 29.) Myös paperittomuus on siten paitsi paradoksaalinen ”oikeudeton oikeudellinen status” valtiossa myös sosiaalinen asema yhteiskunnassa.

Poliittiset toimijat ovat luoneet hegemonista diskurssia, jonka mukaan siirtolaisuus on ”ongelma” ja olemukseltaan pahanlaatuista. Siirtolaisuuden on nähty aiheuttavan uhkan Euroopan vakaudelle, ellei siirtolaisuutta valvota tiukasti niin rajoilla kuin rajojen sisäpuolellakin. (Schierup ym. 2006, 67.) Hallintaan keskittyvä siirtolaisuuden tarkastelu painottaa ennen muuta siirtolaisuuteen liitettyjä *sosiaalisia ongelmia*. Taustalla on ”pareittain ajattelu”, jossa maahanmuuttajuus liitetään erilaisiin ulkoisiin teemoihin (esimerkiksi ”maahanmuuttajat ja rikollisuus”). Sosiaaliin ongelmiin keskittyvä näkökulma tuottaa mielikuvia siirtolaisista sosiaalisten ongelmien lähteinä ja siten stigmatsoi maahanmuuttajia. Siirtolaisuus hahmottuu näin yksilöllisesti ilmiönä, joka koostuu ainoastaan niistä sosiaalisista ongelmista, joita siihen liitetään. Siirtolaisuutta tulisi kuitenkin pyrkiä hahmottamaan kokonaisuutena sen sisältä käsin, jolloin maahanmuuttoa ei voi

tarkastella ilman sitä mahdollistavaa vastinkappaletta, maastamuuttoa. (Saada 2000, 30; Sayad 2004, 29.)

Käytännössä siirtolaisuus käsitetään poliittisessa ajattelussa *hyötyjen* ja *kustannusten* termein, ja maahanmuutto nähdään hyväksyttävänä ainoastaan silloin, kun sen tuottamat hyödyt ylittävät sen kustannukset. Siirtolaisuuden pelkistyminen talouden ilmiöksi ja ekonometriseksi laskelmaksi sisältää oletuksen siitä, että mitatuilla hyödyillä ja kustannuksilla on *absoluuttinen arvo*, joka on lisäksi muuttumaton ja universaalisti pätevä. Maahanmuuton ja maahanmuuttajien muuntaminen hyödyiksi ja kustannuksiksi on klassinen esimerkki siitä, kuinka poliittisia intressejä naamioidaan puhtaasti taloudellisiksi laskelmiksi. (Sayad 2004, 76–77; ks. myös Geddes 2003.) Siirtolaisen hahmon pelkistyminen hyödyn ja kustannusten summaksi merkitsee myös sitä, että siirtolaisen keskeisin rooli vastaanottavassa yhteiskunnassa on työntekijän rooli. Siirtolaisväestöstä on muodostunut Euroopassa eräänlainen työvoimareservi, joka on hierarkisoitunut paitsi etnisesti myös sukupuolen osalta (Schierup ym. 2006, 245; ks. myös Könönen 2012).

Kaksinkertainen poissaolo

Vastaanottavan yhteiskunnan etnosentrisyys johtaa tilanteeseen, jossa siirtolaisen on vaikeaa tai mahdotonta ylittää yhteiskuntaan kuulumisen moninkertaisia rajoja. Erilaiset siirtolaisten statukset (esimerkiksi paperiton) eivät niinkään luo rajoja, vaan ne itsessään ilmentävät niitä. Siirtolaisuutta kuvaavan käsitteellisen ryppään tarkastelu paljastaa erilaisten rajojen ja siirtolaisiin kohdistetun hallinnan olemassaolon. Turvapaikanhakija, pakolainen, maahanmuuttaja ja paperiton herättävät kaikki käsitteinä erilaisia mielikuvia, mutta käytännössä siirtolainen voi kuitenkin liikkua nopeastikin statuksesta toiseen (ks. esim. Suoranta 2010). Puhe laittomasta siirtolaisesta (jota käytetään toisinaan paperittoman synonyymina) tuottaa sanojen ja mielikuvien virheellistä yhteen liittämistä siten, että syntyy miellelyhtymä rikollisuuteen (Bourdieu 1999, 36). Yksi haastateltavista kuvasi osallisuuden rajoja:

- - - Täällä poliisi voi pysäyttää ja kysyä mitä tahansa, ja vaikka ulkomaalaisella olisi ne [paperit] ne ajattelevat, että joku antoi ne hänelle. Jos ne haluaisivat pidättää jonkun ihan vain siksi, että hän on paperiton, pitäisi kysyä häneltä papereita suoraan, mutta se ei ole sallittua. - - - Eli sitten he etsivät jotakuta, jonka nimi on [haastateltavan nimi] – “Hei mikä on nimesi?” – “[Haastateltavan nimi]” – “Okei sitten menttiin”. Eli tämä on heidän temppunsa. - - - En usko, että jos valkoihoinen kaveri tekee jotakin, että poliisi menee ja kysyy joka ikiseltä valkoihoiselta kaverilta “hei mikä on sinun nimesi”, ei se niin toimi.²

Haastateltava kertoi siitä, että ”ulkomaalaisuus” näkyy ulospäin nimenomaan erilaisena ihonvärinä. Haastateltavan mukaan poliisien rasismi ei ole kuitenkaan näkyvää, vaan se tulee ilmi näennäisen viattomiin kysymyksiin puettuna. Ulkomaalainen ulkonäkö tuottaa yhteiskunnassa rajan, jonka ylittäminen voi olla mahdotonta myös niille, jotka eivät ole paperittomia. Vuonna 2013 Euroopan Neuvoston rasisminvastainen elin (ECRI) antoi Suomelle huomautuksen poliisien tekemistä ulkonäköön perustuvista henkilöpapereiden tarkastamisista. Poliisin tekemä etninen profilointi tuottaa myös mielikuvia paperittomuuden liittymisestä rikollisuuteen.

Siirtolaisuuden tarkastelu etnosentrisesti ainoastaan maahanmuuttona (huomioimatta maastamuuttoa, emigraatiota) kaventaa käsitystä monitahoisesta ilmiöstä ja saa aikaan sen, että siirtolainen nähdään erilaisten *puutteiden* kautta (ks. Bourdieu & Wacquant 2000, 174). Myös paperittomuuden etymologinen tarkastelu paljastaa, että paperittomuutta kuvaavat käsitteet ovat usein negaatioita, jotka merkitsevät *poissaoloa* tai jonkin *puutetta*: paperiton (henkilötodistuksen tai oleskeluluvan puute), epäsäännöllinen maahanmuuttaja (matkus-

² - - - Here the police can stop you and ask you anything, and even if you have it [the ID] they think someone gave it to you. - - - If you want to arrest someone just because he’s documented, you should go to him, but that’s not allowed. - - - So then they would be looking for someone who is named [interviewees name] – “So what’s your name?” “[Interviewees name]” “Ok let’s go”. So this is their trick. - - - I don’t think it happens when a white guy does something, that they [the police] go and ask every white guy like “what’s your name”, it doesn’t work like that.

tusasiakirjojen puute), prekariaatti (turvallisuuden puute), varjoväestö (sosiaalisen aseman puute), clandestine (oikeudettomien työntekijöiden espanjankielinen nimitys; näkyvyyden puute) tai muukalainen (engl. alien; ihmisyyden puute). (Nyers 2008, 166.) Sanojen kantamat merkityssisällöt ovat tärkeitä siksi, että ne paitsi ilmentävät sosiaalista todellisuutta myös samanaikaisesti luovat sitä. Paperittomista tai muista siirtolaisista käytetyt käsitteet eivät tavallisesti kuvaa siirtolaisten autonomiaa tai subjektiutta.

Paperittomien laittomaksi luonnehdittu juridinen status ei vastaa täysin sosiaalista statusta yhteiskunnassa. Juridinen ja sosiaalinen status kuitenkin voimistavat toisiaan. Juridinen ulossulkeminen (tässä tapauksessa paperittomuus) osaltaan vahvistaa sosiaalisen sarron ja syrjinnän mekanismeja, ja sorto ja syrjintä puolestaan legitimoivat poliittisesta yhteisöstä ulossulkemisen. (Saada 2000, 41.) Sosiaalinen asema pureutuu lopulta yksilön identiteettiin:

Haastateltava: Kun ihmiset katsovat minua, ajattelen heidän tunnistavan minut, koska olen paperiton olen rikollinen tai jotakin, sitä ajattelee että kaikki huomaavat, että en ole... normaali.³

Haastateltava kuvasi, kuinka paperittomuudesta syntyi epämääräinen rikollisuuteen ja ”epänormaaliuteen” liittyvä identiteetti, jonka hän koki heijastuvan myös hänen sosiaaliseen asemaansa. Siirtolaisten erilaiset juridiset statukset ovat yhteydessä sosiaalisiin statuksiin, mutta jälkimmäisiä ei kuitenkaan voida palauttaa edellisiin. Sayadin tutkimat algerianranskalaiset olivat juridiselta asemaltaan kaksoiskansalaisia, sillä heille oli myönnetty kansalaisen status sekä Algeriassa että Ranskassa. Sayadin mukaan kaksoiskansalaisuus tosiasiaa ainoastaan ilmensi siirtolaisten sijattomuutta kahdessa yhteiskunnassa samanaikaisesti (ks. Sayad 2004, 83). Paperittomuus puolestaan ilmentää vastaavaa sijattomuutta sekä juridisesti että sosiaalisesti. Algerianranskalaisten ja paperittomien siirtolaisten sosiaalisten todellisuuksien samankaltaisuus kuvastaa sitä, kuinka sosiaalista statusta ei

³ *Haastateltava: When people are watching me, I think that they might know me, because I'm illegal I'm a criminal or something, you think everyone sees that you're not... normal.*

voida palauttaa juridiseen statukseen. Tästä huolimatta on huomattava, että paperittomuus merkitsee sijattomuutta myös juridisessa mielessä.

Haastateltava: Kun joku käännytetään, se on hyvin haastavaa. Se on hyvin masentavaa. Se ei liity häneen [joka käännytetään], vaan siihen yhteiskuntaan, johon hänet käännytetään.

Talvikki: Mitä tarkoitat?

H: Mielestäni nämä kysymykset ovat helppoja, jos ne suhteuttaa omaa historiaa vasten, kun Euroopalla meni huonosti. Monet eurooppalaiset matkustivat Yhdysvaltoihin - - - He yrittivät parhaansa, mutta heidän lapsillaan ei vain ollut tulevaisuutta täällä [Euroopassa]. Ja jokainen naapurustossa tiesi, että ”vau, heidän poikansa lähti Amerikkaan”, ja kaikki tiesivät, että kun hän tulee takaisin, hän tulee voitokkaana. Ja sitten PAM, hänet käännytetään takaisin Amerikasta, hänellä ei ollut mahdollisuutta jäädä maahan. Kun hän tulee takaisin, hän pysyttelee kotona viikon ennen kuin menee taas ulos. - - - Hän ei ole häviöjä, hän ei ole luovuttaja, se on ollut hyvin haastavaa. Mutta kun hän tapaa jonkun, sillä tavalla [häviöjä, luovuttaja] tuo ihminen hänet näkee. Että toiset menivät Amerikkaan ja sinnittelevät siellä edelleen, mutta hän ei kyennyt siihen, ja siksi hän masentuu.⁴

Haastateltava rinnasti paperittomien siirtolaisuuden Euroopan niin sanotun suuren siirtolaisuuden aikakauteen 1800- ja 1900-luvuilla, jol-

⁴ *Haastateltava: I think when people get deported, it's very challenging. It's very depressing. It's not about him [the one who is deported]... It's about the society where he goes back to.*

Talvikki: What do you mean?

H: I think sometimes... these questions are really easy if you reflect yourself back in time - - - when Europe wasn't doing that well. There were many Europeans who travelled to America - - - They tried their best but their children just didn't have future there [in Europe]. And everyone in the neighborhood knew that "oh their son went to America", and everybody thought that when he's coming back, he's coming big. You know, then BOOM, he's deported back, from America, he didn't have a chance to enter. And when he comes back, he stays one week indoors before he starts going out. - - - He's not a loser, he's not a quitter, it's very challenging. But these are things, that when you meet someone, this is how that person sees you [a loser, a quitter]. That people went there and they're still struggling, but he didn't make it, and this causes the depression.

loin yli 50 miljoonaa eurooppalaista siirtolaista muutti Etelä- ja Pohjois-Amerikkaan sekä muille mantereille. Rajoihin törmääminen ja niiden ulkopuolelle jääminen voidaan kokea paitsi henkilökohtaisena epäonnistumisena myös oman yhteisön pettämisenä. Paperittomat ja muut siirtolaiset elävät paitsi suhteessa paikallisiin yhteisöihin myös suhteessa alkuperäisiin yhteisöihinsä, jotka omalta osaltaan määrittelevät, mikä on hyvää ja tavoittelemisen arvoista. Haastateltavan kertomuksessa tulee ilmi Sayadin keskeinen argumentti: maahanmuuttoa (immigraatiota) ja siirtolaisuutta kokonaisuutena ei voida ymmärtää huomioimatta maastamuuttoa (emigraatiota).

Poissaolo maahanmuuton yhteiskunnassa ilmenee myös paperittomien solmimissa sosiaalisissa suhteissa. Paperittoman asema on helposti jopa maahanmuuttajien yhteisöissä alisteinen. Yksi haastatelluista kuvasi sitä, kuinka siirtolaisten väliset suhteet hierarkisoituvat papereiden perusteella:

Haastateltava: Kahden, kymmenen minuutin jälkeen tietää, keillä on ne [paperit] ja keillä ei.

Talvikki: Miten? Tarkoitin siis, kysyvätkö he?

H: Ei ei, vaan se on se tapa, jolla se jolla on [paperit] puhuu sille, jolla niitä ei ole. Ei niinkään negatiivisesti mutta... Tiedäthän, hän näkee sen niin, että hän on hänen pomonsa. Kuten "tuo kaveri on huipulla, ja minä olen pohjalla". Ja tiedäthän millaista on kun puhut jollekin, joka on pohjalla ja sinä olet huipulla – voit aistia kunnioituksen. Mutta sillä hetkellä, kun heillä molemmilla on paperit, tilanne muuttuu. He alkavat puhua eri tavalla. Myös hän tietää nyt, että hän pomo, eikä hän ole enää peloissaan.⁵

⁵ *Haastateltava: After two minutes, ten minutes, you know who has it [the papers] and who doesn't have it.*

Talvikki: How? I mean, do they ask?

H: No no, it's the way the one who has it talks to the one who doesn't have it. It's not like negatively but... You know, he sees it like he is his boss. Like "this guy is on the top, and I'm down". And you know when you're talking to someone who is down and you are on the top, you can sense the respect. But the moment they both have a document, it changes. They start talking differently. He also knows that he's a boss now, and he's not afraid anymore.

Haastateltu paperiton kuvasi niitä mekanismeja, joilla juridiset statukset vaikuttavat siirtolaisten suhteisiin. Hierarkiat ilmenevät hienovaraisissa kielellisissä vihjeissä. Paperittomuutta leimaa alisteisuus niitä kohtaan, joilla on paperit. Hierarkian alimmaiseksi jääminen saa aikaan pelkoa. Rajalle jääminen ja poissaolo asuinmaassa konkretisoituvat tällä tavoin arkisissa tilanteissa. Kuten Sayad legalismin kritiikissään kuvaa, siirtolaisen kokemusmaailmaa ei voida palauttaa oikeudelliseen statukseen. Oikeudellinen status kuitenkin vaikuttaa siihen sosiaaliseen asemaan, johon paperiton päätyy.

Ne maahanmuuttajat, jotka ovat alimmaisina sosiaalisessa hierarkiassa, ovat myös kaikkein kaukaisimpina naturalisaatiosta eli kansalaisen aseman saavuttamisesta. Koko siirtolaisväestö on itsessään sosiaalinen hierarkia, jonka järjestys perustuu eri tavoin arvotetuille kansallisuuksille. (Sayad 2004, 232.) Eri kansallisuuksien edustajien erilaiset asemat ja mahdollisuudet ilmenevät muun muassa erilaisina liikkumisvapauksina. Esimerkiksi köyhien tai islamististen valtioiden kansalaisten on vaikeampi saada viisumi tai oleskelulupa Eurooppaan kuin toisten (Lister & Pia 2008, 156; ks. myös Statham 2003, 165). Keskittyminen ”hyvien” ja ”huonojen” siirtolaisten luokitteluun johtaa myös siihen, että köyhistä lähtömaista lähtee koulutetuin väestönosa, millä puolestaan on vaikutuksia lähtömaan kehitykseen. Ilmiöstä on käytetty nimitystä brain drain, aivovuoto. (Jordan & Düvell 2003, 147; Castles & Miller 2009, 140–142.) Myös aivovuoto ilmentää sitä, että maahanmuutolla on vaikutus aina myös maastamuuton maahan.

Kaksinkertaisesta poissaolosta ”kaksinkertaiseen läsnäoloon”

- - - Nyt ymmärrän, että minun täytyy olla itsevarmempi afrikkalaisuudestani, ymmärtää länttä, mutta olen kuitenkin afrikkalainen. Se on mielestäni se juttu. Olen aiempaa onnellisempi siitä, että olen afrikkalainen. Ihmiset sanovat ”miksi, mitä? Valehtelet”, mutta ei. En väitä, että olen onnellinen afrikkalaisuudestani kun ajatellaan köyhyyttä, tauteja ja tällaisia asioita. Olen

*yksi etuoikeutetuista afrikkalaisista, jotka asuvat täällä ja näkevät mitä on suljetun oven takana. Kuten, eurooppalaiset näkevät Afrikan paikkana, josta ei haluta puhua, sitä ei haluta lähelle, siihen ei haluta liittää itseä.*⁶

Haastateltu paperiton kuvasi siirtolaisuuden myötä syntyneitä Homan alkuperäisen kulttuuritaustan arvostamista. Toisaalta hän myös koki, että afrikkalaisuus käsitetään Euroopassa vastenmielisenä ja etäällä pidettävänä. Kamppailut, joita käydään kansallisten, paikallisten, etnisten ja kulttuuristen identiteettien sisällöistä, ovat luonteeltaan taisteluita manipuloivia mielikuvia vastaan. Sayad (2004, 255) kirjoittaa: ”Yksi sosiaalisten suhteiden laeista on se, että stigmatisaatio aiheuttaa kapinan stigmaa vastaan. Kapina alkaa stigman uudelleenastamisella, josta siten tulee kapinan tunnus: Olen algerialainen – olen maahanmuuttaja ja olen ylpeä ollessani maahanmuuttaja.” Haastateltu paperiton kuvasi samankaltaista neuvottelua suhteessa stigmaan (afrikkalaisuus), jolle hän oli ryhtynyt antamaan uudenlaisia merkityssisältöjä. Stigmatisoidut ryhmät näkevät itsensä syrjityn ryhmän edustajina, minkä kautta syntyy myös kollektiivinen stigmatisoitu identiteetti. Toisaalta stigmatisoiduilla on myös mahdollisuus stigman haastamiseen ja itsensä uudelleenmäärittelyyn (Sayad 2004, 256–257). Poissaolo yhteiskunnassa ilmenee sekä kollektiivisessä stigmassa että yksilön identiteetissä ryhmän edustajana.

Haastateltava viittasi myös eurooppalaiseen kulttuuriin ”suljetun ovena”, jonakin vieraana ja vaikeasti tavoitettavana. Hän kuitenkin kertoi oppineensa ymmärtämään länttä ja eurooppalaisuutta ja päässeensä kokemaan sellaista, mikä on monille afrikkalaisille mahdotonta. Vaikka haastateltavat kuvasivat poissaoloa samanaikaisesti

⁶ - - - *But now I realize that I have to be more confident to be African, understand Western, but I'm African. And I think that's the thing. I'm happier that I'm African. People say "why, what? You are lying" but no. I'm not saying I'm happy about being African when we think about poverty, diseases and all these things. I'm one of the privileged Africans who lived here and understood what is behind the closed door. It's like, Europeans see Africa as a place you don't want to talk about, you don't get close to it, don't associate yourself with it.*

kahdessa eri yhteiskunnassa, he toivat esille myös edellisenkaltaisia kokemuksia monipaikkaisesta läsnäolosta. Yksi haastatelluista kuvasi:

Mitä tulee ihonväriin, minä olen ruskeahkompi. Ja he ovat vaaleampia kuin minä. Mutta sitten ajattelen, että kun tällaiset määreet poistetaan, me olemme ihmisiä. Ihmiset, kun puhumme kansoista, puhumme väristä, hiuksista, tyylistä... Mutta kun puhumme ihmisistä, se on jotakin täällä [osoittaa päätään] ja täällä [osoittaa sydäntään]. Se on jotakin, jossa olemme lähempänä toisiamme. - - - Meillä on nimikkeitä, mutta nimikkeet saavat meidät toisinaan ajattelemaan, että olemme erilaisia.⁷

Haastateltava korosti ihmisiä erottelevien nimikkeiden yhdenmukaisuutta. Hän koki, että ihmiset eroavat toisistaan lähinnä ulkonäköön liittyvien seikkojen vuoksi. Haastateltava myös kuvasi sitä, kuinka erilaiset nimikkeet itsessään luovat eroavaisuuksia ihmisten välille. Toisin sanoen siirtolaisen juridinen status ei määrää sosiaalista statusta.

Lopuksi

Abdelmalek Sayad oli itse osa tutkimuskohdettaan, ja tutkimus oli hänelle myös pyrkimystä itseymmärrykseen. Tutkimus oli hänelle samanaikaisesti niin tieteellistä kuin poliittistakin toimintaa. (Bourdieu 2013, 298–300.) Sayadin tutkimustyö käsitteli algerialaisten siirtolaisuutta Ranskaan, mutta hän kuitenkin näki nimenomaan algerialaisten siirtolaisuuden edustavan esimerkillisesti myös muita siirtolaisuuksia menneisyydessä, nykyhetkessä ja tulevaisuudessa. Sayadin mukaan algerialaisten siirtolaisuus on samanaikaisesti poikkeuksellista ja ”esimerkillistä” – juuri poikkeuksellisuuden vuoksi se

⁷ *I think when it comes to skin I'm more brownish. And they are lighter than me. But then I think, when you take these things out of people, we are humans. People, when we talk about people, we talk about colour, hair, style... But when we talk about humans it's something in here [points his head] and something in here [points his heart]. That's something that we are more similar to each other. - - - We have labels, but the labels sometimes make us think that we are different.*

edustaa ”korkeimman asteen esimerkillisyyttä” ja sisältää attribuutit, joita on nähtävissä kaikissa muissa siirtolaisuuksissa. (Sayad 2004, 63.) Algerialaiset ovat Ranskan suurin maahanmuuttajaryhmä. Heistä käytetään myös nimitystä *harragas* – ”he, jotka polttavat passinsa rajalla”. (Clandestino project 2009, 64.) Sayadin ja algerianranskalaisen luoma teoreettinen tausta sopii siten hyvin myös paperittomuuden tarkasteluun.

Useiden valtioiden virallisen kannan mukaan paperiton siirtolaisuus on ilmiö, joka tulisi saada pysäytettyä. Tästä huolimatta monet paperittoman siirtolaisuuden syyt löytyvät juuri valtioiden poliittisista ja sosiaalisista rakenteista. (Castles & Miller 2009, 307.) Paperittomuuden liittäminen rikollisuuteen voi estää näkemästä sitä todellisuutta, jossa paperittomat elävät. Paperittomaan elämään ei kuulu edes niitä perusoikeuksia, joita länsimaisissa hyvinvointivaltioissa on totuttu pitämään itsestäänselvyyksinä. Humanitaarinen vastuu paperittomista on jätetty tavallisesti esimerkiksi kirkkoille ja kansalaisyhteiskunnan toimijoille, joita on jopa rangaistu paperittomien auttamisesta. Viime vuosina Suomessa on keskusteltu muun muassa paperittomien terveyspalveluista sekä paperittomien lasten oikeudesta perusopetukseen. Paperittomien asemaa on nostettu esille erityisesti pääkaupunkiseudulla. Sosiaalipedagogisen ja vallitsevia olosuhteita haastavan kysymyksenasettelun avulla voidaan edelleen pohtia yhteiskuntaa määrittäviä rajoja.

Paperittomien siirtolaisten poissaolo yhteiskunnassa ilmenee paperittomuuden terminologiassa, joka kuvastaa sosiaalista todellisuutta. Sekä paperittomien että muiden siirtolaisten kokemusmaailman ymmärtämiseksi on katsottava siirtolaisuutta jatkuvana prosessina. Maahanmuuttaja sosiaalisena kategoriana syntyy siinä hetkessä, jona siirtolainen saapuu maahan, mutta maahanmuuttaminen edellyttää kuitenkin maastamuuttoa. Etnosentrinen siirtolaisuustutkimus, jota Sayad kritisoi, on perinteisesti nähnyt maahanmuuton itsenäisenä ilmiönä. Myös paperittomuuden tarkastelu osana laajempaa siirtolaisuuden kokonaiskuvaa on oleellista moniulotteisen ilmiön ymmärtämiseksi. Itsestään selviksi ja välttämättömiksi mielletyt ulossulkemisen mekanismit kansallisvaltiossa voidaan myös kyseenalaistaa (ks. tarkemmin

esim. Carens 1995). Toisaalta on siis painotettava sitä, että paperittomuus liittyy siirtolaisuuden kokonaiskuvaan ja että yhteiskunnalliset rakenteet ja muutokset tuottavat paperittomuutta. Toisaalta taas on samanaikaisesti huomioitava ne erityisolosuhteet, joita paperittomuus yhteiskunnallisena oikeudettomana statuksena luo. Paperittomuuden syiden tarkastelu paljastaa sen, että sekä lähtö- että kohdemaiden rakenteet tuottavat paperittomia. Sayadin mukaan yksittäiset siirtolaiset kantavat mukanaan valtioiden välisiä valtasuhteita, jotka tulevat konkreettisiksi yksilöiden arkisissa elämäntilanteissa. Paperittomien tilanne kuvastaa näitä valtasuhteita erityisen hyvin. Paperittomat edustavat monessa suhteessa marginalisoitua joukkoa, jonka ääriviivat eivät kuitenkaan ole selvärajaiset ja jonka kokemusmaailmaa paperittomuus ei välttämättä ensisijaisesti määrää.

Lähteet

- Bourdieu, P. 1999.* Vastatulet. Ohjeita uusliberalismin vastaiseen taisteluun. Helsinki: Otava.
- Bourdieu, P. 2013.* Algerian Sketches. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. 2000.* The organic ethnologist of Algerian migration. *Ethnography* 1 (2), 173–182.
- Carens, J. H. 1995.* Aliens and Citizens: The Case for Open Borders. Teoksessa W. Kymlicka (ed.) *The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press, 331–349.
- Castles, S. & Miller, M. J. 2009.* The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World. New York: Palgrave Macmillan.
- Charmaz, K. 2002.* Qualitative Interviewing and Grounded Theory Analysis. Teoksessa J. F. Gubrium & J. A. Holstein (eds.) *Handbook of Interview Research: Context & Method*. Thousand Oaks: Sage Publications, 675–694.
- Clandestino Project 2009.* Undocumented Migration: Counting the Uncountable. Data and Trends Across Europe. Saatavissa http://clandestino.eliamep.gr/wp-content/uploads/2010/03/clandestino-final-report_-_november-2009.pdf (haettu 28.9.2014).
- Cornelisse, G. 2010.* Immigration Detention and Human Rights. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

- De Genova, N. P.* 2002. Migrant “Illegality” and Deportability in Everyday Life. *Annual Review of Anthropology* 31, 419–447.
- Geddes, A.* 2003. Migration and Welfare State in Europe. Teoksessa S. Spencer (ed.) *The Politics of Migration*. Malden: Blackwell Publishing, 150–162.
- Guild, E.* 2009. *Security and Migration in the 21st Century*. Cambridge: Polity Press.
- Jordan, B. & Düvell, F.* 2003. *Migration. The Boundaries of Equality and Justice*. Cambridge: Polity Press.
- Kymlicka, W.* 2003. Immigration, Citizenship, Multiculturalism: Exploring the Links. Teoksessa S. Spencer (ed.) *The Politics of Migration*. Malden: Blackwell Publishing, 195–208.
- Könönen, J.* 2009. Euroopan rajat ja rajojen Eurooppa. Teoksessa H. Kuusela & O. Bruun (toim.) *Euroopasta ei mitään uutta? Kansalaiset Euroopan Unionia etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus, 108–128.
- Könönen, J.* 2012. Prekaari työvoima ja työn uudet hierarkiat metropolissa. Ulkomaalaiset matalapalkkaisilla palvelualoilla. *Sociologia* 49 (3), 1–16.
- Lister, M. & Pia, E.* 2008. *Citizenship in Contemporary Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Luomanen, J.* 2010. Straussilainen grounded theory -menetelmä. Teoksessa J. Ruusuvuori, P. Nikander & M. Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 351–371.
- Malkki, L.* 2012. *Kulttuuri, paikka ja muuttoliike*. Tampere: Vastapaino.
- Nyers, P.* 2008. No One Is Illegal Between City and Nation. Teoksessa E. F. Isin & G. M. Nielsen (eds.) *Acts of Citizenship*. London: Zed Books, 160–181.
- Rigo, E.* 2009. *Rajojen Eurooppa*. Helsinki: Like.
- Saada, E.* 2000. Abdelmalek Sayad and the Double Absence. *Toward a Total Sociology of Immigration. French Politics, Culture & Society* 18 (1), 29–47.
- Sassen, S.* 1999. *Guests and Aliens*. New York: The New Press.
- Sayad, A.* 2004. *The Suffering of the Immigrant*. Cambridge: Polity Press.
- Schierup, C. A., Hansen, P. & Castles, S.* 2006. *Migration, Citizenship, and the European Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

Statham, P. 2003. Understanding Anti-Asylum Rhetoric: Restrictive Politics or Racist Publics? Teoksessa S. Spencer (ed.) *The Politics of Migration*. Malden: Blackwell Publishing, 163–177.

Strauss, A. & Corbin, J. 1998. *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Suoranta, J. 2010. *Piilottajan päiväkirja*. Helsinki: Into.

Suoranta, J. 2011. *Vastaanottokeskus*. Helsinki: Into.

Viitanen, K. & Tähjä, K. 2010. *Paperittomat*. Helsinki: HS kirjat.